

Gilles Deleuze: Logika smyslu

Přeložil a doslov napsal Miroslav Petříček. Přílohu „Michel Tournier a svět bez druhého“ přeložil Michal Pacvoň.

Praha, Karolinum 2013. 392 s.

Deleuzova *Logika smyslu* (*Logique du sens*) z roku 1969 je důležitým mezníkem v myšlení tohoto francouzského filosofa. Raná Deleuzova tvorba byla vyznačena zájmem o různé postavy z dějin filosofie, jimž věnoval hned několik monografií. Již v roce 1953 vyšla jeho kniha o Humovi, poté však následovala dlouholetá pauza, která se s odstupem zdá být přípravnou fází na velice plodné období. V rychlém sledu se totiž v 60. letech objevují texty, jejichž tématem se stává myšlení Nietzscheho, Kanta, Bergsona a Spinozy, přičemž nesmíme zapomenout také na Deleuzovu fascinaci literaturou, která se manifestuje v knize o Proustovi a obsáhlé studii o díle Sacher-Masocha. Když v roce 1968 vychází „antihegeliánská“ *Diference a opakování* (*Différence et répétition*), je v ní patrná zřetelná snaha o průzkum „obrazu myšlení“ odlišného od toho, které by bylo založeno na identitě a reprezentaci. Cílem knihy je myslet diferenci samu, nezávislou na formách reprezentace, obrátit pozornost k preindividuálním singularitám a událostem. Nikoliv tedy usedlost myšlení pracující s protikladem idea x kopie, ale multiplicity a tvorba pojmů. A také *Logika smyslu* je prostoupená kritikou zdravého rozumu založeném na roz-

čleňování a třídění; proti identitě bytí a myšlení je postaveno neustálé stávání se a dění smyslu.

1

Na začátku *Logiky smyslu*, tohoto pokusu „o logický a psychologický román“ (s. 8; všechny stránkové odkazy se vztahují k recenzované publikaci) sestaveného z třiceti čtyř řad paradoxů, se setkáváme s paradoxem, jež lze nalézt v *Alence v říši divů* Lewise Carrolla a který pro Deleuze funguje jako výchozí moment k představení problematiky smyslu: „Když říkám ‚Alenka roste‘, znamená to, že se stává větší, než byla. Ale díky tomu se stává i stále menší, než je teď. Sice není větší a menší současně, avšak ve stejném čase se stává. Teď je větší, předtím byla menší. Člověk se stává větším, než byl, a stává se menším, než bude. Toto je tedy simultaneita stávání, dění, jemuž je vlastní, že uniká z přítomnosti. A protože dění uniká z přítomnosti, nedovoluje oddělování či rozlišování „předtím“ a „potom“, minulosti a budoucnosti. Patří k podstatě dění, že postupuje a míří oběma směry současně: Alenka neroste, aniž by se scvrkávala, a naopak. Zdravý rozum (*bon sens*) tvrdí, že všechno má určitý směr a smysl; naproti tomu je tvrzení současnosti obou směrů, obojího smyslu paradoxní“ (s. 9). V této poněkud delší ukázce je již obsaženo vše, co Deleuze v průběhu celého textu dále rozvíjí. Motiv paradoxu je zásadní v tom, že umožňuje překročení „obrazu myšlení“, na němž je založen obecný rozum (*sensus communis*). Ten totiž uznává pouze jeden směr, kterým se může smysl rozvíjet, nikoliv směry dva, a dokonce sobě navzájem protikladné. Podle zdravého rozumu je nemožné, aby Alenka rostla a přitom se ve stejném čase stávala menší, než bude. Zdravý rozum totiž klade diferenci na počátek každého rozdělování, nikoliv do dění samotného, a směr, který byl na počátku vybrán, je pojat jako pohyb od diferencovaného k méně diferencovanému. Oproti tomu stávání se je čistou událostí, kterou nelze podřídít schématu operujícímu na principu spočinití v přítomnosti. Paradox je tak bytostně spojen se smyslem, ba dokonce je od smyslu neoddělitelný a tvoří teorii smyslu.

V paradoxu Alenčina stávání se se také setkáváme se základní dualitou těla a netělesné události (čisté dění). Zde Deleuze používá stoickou terminologii (vychází přitom z klasické Bréhierovy studie o stoickém myšlení), když poukazuje na to, že stoikové rozlišovali mezi těly, jejich směřování a tomu odpovídajícímu „stavu věcí“ a „netělesnými událostmi“, jež jsou účinkem těles. Není tomu ale tak, že účinky by byly vlastnostmi či kvalitami, jedná se o logické atributy. Netělesné události, například když skalpel řeže kůži, nevyjadřují novou kvalitu či vlastnost, ale atribut „být řezán“, a o tomto atributu není možné říci, že existuje. Můžeme pouze říci, že insistuje či subsistuje. Ono „být řezán“ neodkazuje ke stavu věcí, nýbrž k čistému dění. V případě Alenčina stávání se je čistou událostí právě to, že „roste“ a že tento pohyb nelze zachytit stratifikací „předtím“ a „potom“. Tato základní dualita,

dualita stavu věcí a netělesných událostí, se rozšiřuje do duality věcí a vět, těles a řeči. Je to zejména proto, že mezi řečí a událostmi je velmi specifický vztah: „(...) událostem je vlastní, že jsou vyjádřeny či mohou být vyjádřeny, že jsou vysloveny či přinejmenším vyslovitelné možnými větami“ (s. 21).

Na úrovni věty se setkáváme s designací, manifestací a signifikací. Otázkou ovšem je, která z těchto dimenzí vyjadřuje událost, tedy vyjadřuje smysl, protože smysl je čistou událostí. Designace je vztah věty k vnějšímu stavu věcí, který se vyjadřuje zejména formou „to je to“ či „toto není toto“ – a proto Deleuze tvrdí, že kritériem designace je logicky vzato pravdivost a nepravdivost. Vztah věty k hovořícímu a vyjadřujícímu se subjektu se nazývá manifestace. Představuje tak víry nebo přání toho, kdo mluví, „manifestátory“ zakládají osobní oblast. Třetí dimenzí věty je signifikace. Jedná se o vztah slova k univerzálním či obecným pojmům a syntaktických vazeb k implikacím pojmu. Mezi designací, manifestací a signifikací existují specifická propojení. Pro designaci je určující, že žádný její aspekt není nikdy úplný bez přítomnosti manifestace a signifikace. Designace pod sebe sdružuje individuální stavy věcí, singulární „designátory“, ovšem manifestace se díky tomu, že zakládá osobní oblast, stává principem každé možné designace (a dokáže tak vyjádřit i ty aspekty, kterých designace schopná není). U manifestace se již nejedná o pravdu a nepravdu, ale o opravdovost a klamání. Signifikace se zase stává hlavním principem manifestace, ovšem tato pozice je umožněna pouze rozlišením na *langue* a *parole*. V promluvě totiž zastává výsadní postavení manifestace; promluva, která je vždy orientována od „někoho“, je však zásadně podmíněna jazykem, bez jazyka jako sociální instituce by promluva nebyla srozumitelná. Přechod od designace k manifestaci a poté signifikaci, podle něhož se předpokládá primát signifikace nad designací, je však problematický, protože větu nakonec vztahujeme ke stavu věcí. Dostáváme se tak ke kruhu věty. Toto pojetí věty nám také neumožňuje zjistit, která ze tří možných dimenzí vyjadřuje smysl neboli čistou událost. Podle Deleuze je totiž smysl čtvrtá dimenze věty, která prolamuje kruh designace, manifestace a signifikace. Objev smyslu přisuzuje stoikům; ti jej objevili spolu s událostí: „(...) smysl je to, co věta vyjadřuje, cosi netělesného na povrchu věcí, složitá a neredukovatelná entita, čistá událost, jež insistuje či subsistuje ve větě“ (s. 28). Smysl tedy není možné ztotožnit s významem. Je totiž neutrum. Pohybuje se po povrchu, zatímco jména a adjektiva designují stav věcí, slovesa vyjadřují události. Právě ono „Alenka roste“ je vyjádřením dění, čisté události, neredukovatelné na jakýkoliv model reprezentace. Zároveň musíme podotknout, že nikdy neříkáme smysl toho, co říkáme. Jakmile začínáme mluvit, smysl je již vždy předpokládán a základním paradoxem smyslu je paradox regresi, označovaný jako Fregův paradox. Smysl toho, co říkáme, můžeme vždy učinit předmětem další věty, jejíž smysl neříkáme.

Vztah smyslu a události, základní myšlenku celé knihy, Deleuze zřetelně shrnuje takto: „Událost rezultuje z těl, jejich směrů, jejich jednání a snášení. Povahou se však odlišuje od toho, z čeho rezultuje. Připisuje se tělům, stavům věcí, nikoli však jako fyzická kvalita: pouze jako velmi zvláštní, dialektický či spíše noematický, netělesný atribut. Tento atribut neexistuje mimo větu, která jej vyjadřuje. Ale povahou se liší od svého výrazu (...) Událost přiházející se stavům věcí a smysl insistující ve větě je stejná entita“ (s. 196).

Neustále jsme konfrontováni se dvěma heterogenními řadami: s řadou těl a s řadou netělesných událostí (smysl). Jsou nepřevoditelné jedna na druhou, ale spolu vytvářejí seriální formu; strukturu. Tyto řady bychom mohli rozlišit jako řadu označující (obsahuje v sobě nějaký aspekt smyslu) a označovanou (korelát tohoto aspektu smyslu). Označovaným tedy nikdy není smysl sám, v užším významu je označovaným pojem, v širším smyslu stav věcí, a označujícím je událost jako ideální logický atribut nějakého stavu věcí. A smysl je právě tím, co artikuluje diferencí těchto dvou řad, je tím, co probíhá skrze série ve strukturách. Smysl je tedy čistou diferencí, je v podstatě něčím produkovaným, nikdy není původní, nýbrž je vždy zapřičiňen, derivován. Je tomu tak zejména proto, že obě heterogenní řady konvergují směrem k paradoxnímu prvku. Paradoxnímu proto, že sice chybí na svém místě, ale zároveň zajišťuje koordinaci a větvení obou řad. Zde se zřetelně ukazuje Deleuzova inspirace strukturalismem; u Romana Jakobsona zastává stejnou roli tzv. „nulový foném“, jenž sám o sobě sice nemá fonetickou hodnotu, ale právě vzhledem k němu se všechny ostatní fonémy umísťují; u Clauda Lévi-Strausse se tímto prvkem stává „mana“, Jacques Lacan jej nazývá „falus“. V Deleuzově terminologii se jedná o ne-smysl. Ne-smysl však nestojí v protikladu ke smyslu, nedá se říci, že by ne-smysl znamenal nedostatek smyslu. Je tomu totiž přesně naopak. Je prázdným místem a zároveň nadbytkem, a z toho důvodu ne-smysl zakládá smysl. Každý prvek má v řadách smysl pouze skrze svou relativní pozici k ostatním prvkům, avšak tato pozice záleží na orientaci k onomu paradoxnímu prvku, který neustále probíhá všemi řadami: „Smysl je touto cirkulací aktuálně *produkovan*, a to jako smysl, který náleží označujícímu, i jako smysl, který náleží označovanému“ (s. 81). Smysl se tak rozvíjí na povrchu, na hranici mezi větami a věcmi, avšak nelze jej ztotožnit ani s jednou z těchto řad.

Smysl, který je objevem transcendentální filosofie a nahrazuje staré metafyziky esence, v sobě spojuje neutralitu a produktivitu, dva aspekty, jež vedou k problematice geneze, a tedy ke konstituci transcendentálního pole. Pod pojmem transcendentálního pole si ovšem nesmíme představit myšlenku Husserlový fenomenologické redukce. Deleuze tvrdí, že transcendentální pole je metafyzickým povrchem, který je „obsazen“ nomádskou distribucí předindividuálních singularit. Singularity odpovídají heterogenním řadám, jež se organizují v systému, který je „metastabil-

ni“ a je prostoupen potenciální energií a v němž se mezi řadami distribuuje diference sama. První etapou geneze je vychylování individua z tohoto pole. Zde se Deleuze inspiruje knihou *Individuum a jeho fyzicko-biologická geneze (L'individu et sa genèse physico-biologique)*, již Gilbert Simondon publikoval roku 1964. Tato kniha je založena na tezi, že předchůdnou podmínkou individuace je existence metastabilních systémů, přičemž autor tvrdí, že individuace předpokládá jednak smysl a jednak právě ono neutrální a předindividuální transcendentální pole, v němž se rozvíjí. V tomto ohledu jde o těla a jejich hloubku, která se „vyznačuje originálním působením: svou schopností organizovat povrchy, zavinovat se v površích“ (s. 136).

3

V poslední části knihy se Deleuze zabývá přechodem od hlubiny těl k povrchu neboli dynamickou genezí, která prostupuje od stavu věcí k událostem. Již víme, že řeč je povrchovým účinkem; ovšem Deleuze se snaží vysledovat „dějiny“ celého procesu. Na tomto místě se obrací k psychoanalýze, zejména ke studiím Melanie Kleinové a Sigmunda Freuda. Role Kleinové je zásadní, dějiny hloubky začínají právě jejím popisem vývoje novorozence v prvním roce života. Kleinová popisuje tzv. paranoidně-schizoidní pozici dítěte, která je založená na introjekci a projekci částečných objektů a již Deleuze popisuje jako svět simulaker. Kleinová dále tvrdí, že dochází ke spojení částečných objektů do jednoho celku, tedy k přechodu od paranoidně-schizoidní pozice k pozici depresivní. Deleuze tvrdí, že přechod od částečných objektů k celku je výsledkem represe těla bez orgánů, a z toho důvodu nikdy nemůže být kompletní. Pohybujeme se tedy ve světě simulaker. Tělo bez orgánů, pojem, který je v *Logice smyslu* vypůjčen od Antonina Artauda, je postaveno do protikladu k organismu. Organismus působí represivně, kdežto tělo bez orgánů není podřízeno žádnému řádu, a tudíž neustále uniká. Kleinové uniká pozice „dobrého objektu“, který je ve výšce, a zde se proto Deleuze obrací k Freudovi: „Nadřadí nezačíná s prvními introjickovanými objekty, jak tvrdí Melanie Kleinová, nýbrž jeho počátkem je tento dobrý objekt, který zůstává ve výšce. Freud často zdůrazňuje význam tohoto přesunu z hloubky do výšky, který naznačuje naprostou změnu orientace mezi Id a Superego a kardinální reorganizaci psychického života“ (s. 202). Freud hraje také obrovskou roli v oblasti sexuality, protože přechod od pozice hloubky (schizoidní pozice) k pozici výšky (depresivní pozice) je přechodem od hluku k hlasu. V případě sexuální pozice se přechází od hlasu ke slovu, tedy ke konstituci povrchu. Na této rovině začíná mluva, právě když jsou „formativní prvky řeči extrahovány na povrch z hlasového toku, jenž přichází z výšky“ (s. 248). Povrch má tedy rozhodující význam ve vývoji Já.

Od paradoxů v díle Lewise Carrola, od konstituce povrchu a jeho vztahu ke smyslu, od stavů věcí a netělesných událostí se Deleuze dostává k transcendentálnímu poli, ze kterého se vychyluje individuum. Role stoické filosofie a psycho-

analýzy se ukazuje jako naprosto zásadní. Nejedná se pouze o to, že Carroll byl fascinován stejnými paradoxy jako stoikové, ale o „převrácení platonismu“. K samotnému textu *Logiky smyslu* jsou totiž připojeny dvě přílohy. První se nazývá *Simulakrum a antická filosofie* a druhá *Fantazma a moderní literatura*. První příloha je rozšířením výkladu o stoickém náhledu na procesualnost reality a Platónovo rozlišení na ideál a kopii, kopii a simulakrum (nepravá kopie). Právě toto druhé rozlišení, rozlišení kopií pravých a nepravých, podrývá Platónův systém, tvrdí Deleuze: „Převrátit platonismus tedy znamená: nechat vystoupit simulakra, prosazovat jejich právo mezi ikonami či kopiemi (...) Simulakrum není degradovaná kopie, má v sobě pozitivní sílu, která neguje *originál i kopii, model i reprodukci*“ (s. 275). V druhé příloze se Deleuze snaží vysledovat v různých obměnách základní dualitu těla a řeči a přítomnost netělesného fantazmatu v moderní literatuře (na dílech Klossowského, Zoly či Tourniera).

* * *

Logika smyslu je vrcholem Deleuzova myšlení v období, jež předcházelo jeho spolupráci s Félixem Guattarim. Je však nutno podotknout, že mnoho motivů, které jsou přítomné v tomto nadmíru zajímavém textu, je artikulováno i v dalších Deleuzových dílech. *Logika smyslu* tak představuje velmi důležitou knihu v rámci vývoje Deleuzovy filosofie, který je vyznačen afirmací stávání nad bytím. Český překlad Miroslava Petříčka je skvělý, stejně jako jeho velmi podnětný doslov, ve kterém propojuje témata života, imanence, problému a znaku v kontextu Deleuzovy tvorby.

Martin Charvát